

TWEE ONDERZOEKEN OVER VLAANDEREN EN PRINS WILLEMS VAN ORANJE.

I. DE KWESTIE DER PANDSTEDEN IN 1576 EN 1577

Dr. B.A. VERMASEREN

a. De zending van orangistische troepen naar Gent en Oranje's verzoeken om veiligheidsplaatsen

De inname en plundering van Aalst op 25 juli 1576 door de muitende spaanse troepen hebben de houding der Zuid-Nederlandse gewesten ten opzichte van de Spanjaarden grondig ten kwade doen keren. Men wilde, hoe dan ook, de rebelse en onbetrouwbare soldateska verdrijven en met hen alle buitenlandse huurtroepen. De drieste plundertochten in de volgende maanden door de muiters, zelfs tot vlak bij Gent ondernomen, droegen slechts bij tot een panische schrik onder de bevolking van platteland en steden. Het militaire vraagstuk kreeg aldus een zo zware betekenis, dat het vrijwel alles ging beheersen. Het werd zelfs «veel urgenter dan de kwestie van het geloof en stond er ook gedeeltelijk los van»¹. Voor de Staten van Vlaanderen en het volk was het gevolg, dat zij «met gematigde geestdrift Bra-

1. Over de gebeurtenissen die leidden tot de Pacificatie van Gent op 8 november 1576 en de relatief weinig belangrijke betekenis die zij gehad heeft, zie men de uitstekende studie van W.P. BLOCKMANS en P. VAN PETEGHEM, *De Pacificatie van Gent als uiting van continuïteit in de politieke opvattingen van de standen-vertegenwoordiging*, in : Tijdschrift voor Geschiedenis 89 (1976), 322-334, waar op 329 de hier aangehaalde beoordeling.

bant achterna» gingen op de weg van het verzet tegen de Brusselse regering². De gouverneur van Vlaanderen, de absoluut koningsgetrouwe Jan van Croy, graaf van Roelux³, lichtte met medeweten van de Raad van State te Brussel, elf compagnieën voetvolk, waarvan Gent er drie leverde. Hiermee vulde hij de tien vendels aan, die hij vanouds als benden van ordonnantie tot zijn beschikking had, met nog honderd man ruitery⁴. Te Gent lag in het kasteel een spaans garnizoen onder bevel van de beproefde houwdegen Cristóbal de Mondragón, de veroveraar van Zierikzee. Uiteraard werden deze manschappen als een groot gevaar voor de stad beschouwd, want de Aalster rebellen zouden mogelijk in samenwerking met hen willen proberen de stad te nemen⁵. De gouverneur gaf daarom kort na de spaanse furie te Aalst bevel te Gent enkele voorzorgsmaatregelen te nemen, die bestonden in het bruikbaar maken van een tweetal grachten, zodat de vijand ze 's nachts niet zou kunnen oversteken⁶. Kort daarop ondernam hij met de nieuw-gelichte troepen het beleg van het gevaarlijke kasteel, dat tot 11 november zou aanslepen, zowel door gebrek aan artillerie als door een slechte organisatie in het kamp. Op 18 september begonnen de Spanjaarden, in het nauw gebracht door de voorbereidselen die zij zagen, vanuit hun burcht de stad te beschieten⁷.

2. P. VAN PETEGHEM, *Vlaanderen met gematigde geestdrift Brabant achterna*, in : *Opstand en Pacificatie in de Lage Landen. Bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*. Gent 1976, 75-78. P. VAN PETEGHEM, *Vlaanderen in 1576 : revolutionair of reactionair ?*, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis* 89 (1976), 335-357 ; over de betekenis van Aalst met name 341-349.

3. Over hem M. BAELDE, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)*. Brussel 1965, 252. V. FRIS in BNB 19 (1907), 668-680.

4. VAN PETEGHEM, *Vlaanderen in 1576*, 342.

5. *T.a.p.*, 343.

6. A. DESPRETZ, *Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1578)*, in : *Handel. der Maatschappij voor Gesch. en Oudheidk. te Gent. Nieuwe Reeks* 20 (1966), 3-18.

7. VAN PETEGHEM, *Vlaanderen in 1576*, 343-344, vooral nt. 66 en 79 ; 347.

Gezien deze hele situatie nam de gouverneur met een viertal vooraanstaande heren⁸ een belangrijk besluit. Het kwam tot stand tijdens een vergadering op 16 en 17 september in het huis der schepenen te Gent: men zou Oranje, die te Middelburg vertoefde, hulp vragen! Bij dit besluit moet een rol gespeeld hebben dat Jan van Croy en de prins reeds van jongsaf elkaar goed kenden en daarom min of meer bevriend waren⁹. Zo zonden de vier heren op 22 september 1576 in samenwerking met de gouverneur van Vlaanderen Jacques van Boussu (Bossu), heer van Haussy, Aussy of Auxy,¹⁰ naar Middelburg. Ook hij kende de prins al langer. Hij was immers een broer van Maximiliaan van Hénin, graaf van Boussu, die door Alva was benoemd om de plaats van Oranje als koninklijk stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht in te nemen. Ofschoon hij als leider van de hollandse vloot in mei 1573 de Watergeuzen op het Haarlemmermeer wist te verslaan, verloor hij in oktober van hetzelfde jaar de slag op de Zuiderzee; hij raakte toen in gevangenschap en werd in het Weeshuis te Hoorn opgesloten. Jacques de

8. De vier heren waren Philippe d'Ongnies, hoofdbaljuw van Brugge en Het Vrije; Ferd. de la Barre, heer van Moeskroen, hoogbaljuw van Gent; Frans van Schoutete of Schouteet, alias Van Zuylen, heer van Erpe («Sr. d'Herpe»), hoogbaljuw van Kortrijk en de rijke Gentse burger Cornelis de Scheppere, heer van Eke. Zie over Frans van Erpe J.C. de JONGE, *De Unie van Brussel des jaars 1577, naar het oorspronkelijke uitgegeven*. 's-Gravenhage 1825, 195; N. JAPIKSE, *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609. I: 1576-1577* ('s-Gravenhage 1915 = Rijks Geschiedk. Publicatiën, Gr. S., 26; afgekort als JRSG), 148; 290. Cornelis van Scheppere genoemd bij A. DESPRETZ, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)*, in: *Handel. der Maatschappij voor Gesch. en Oudheidk. te Gent*. Nieuwe Reeks 17 (1963), 1-111; 81; zie ook 10.

9. G. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau*. V (Leide 1838: voortaan geciteerd als GPA), 416. Naar aanleiding van de verklaring van de graaf en de Vier Leden van Vlaanderen om te komen tot een algehele bevrediging van de Nederlanden schreef Oranje hem in september 1576 (z.d.): «Monsieur! Pour l'amitié que de tout temps avons eu par ensemble, mesmes ayants esté de compagnie nourriz à la chambre de feu l'Empereur Charles de jeunesse...».

10. Voluit heette hij Jacques de Hénin (Hennin)-Liétard, dict de Boussu (Bossu). Haussy ligt ten noord-oosten van Solesmes.

Boussu nu had al vóór zijn zending naar Oranje bij deze gepoogd zijn vrijlating te verkrijgen. Misschien juist daarom werd hij als afgezant gekozen en waarschijnlijk is daaruit zijn eigenmachtig optreden te verklaren in het vervullen van zijn zending.

De heer van Haussy moest infanterie en geschut vragen, maar wel onder het voorbehoud dat de oude katholieke godsdienst zou bewaard blijven en «in de vaste hoop en met de verzekering dat de prins zich niet zal willen meester maken van enige sterkten, steden of plaatsen van het gouvernement van de heer van Roelux, tenzij om zich er van te bedienen voor zijn terugtocht of doortocht ten behoeve van de hulp ; wanneer deze hulp zal zijn aangekomen en zich hebben ontscheept aan het Sas van Gent¹¹, welke hem de meest geëigende plaats lijkt, zal zij ontvangen worden, begeleid en bijgestaan met alle gemakken welke daarvoor nodig zijn». En opdat dit alles gebeure voor de dienst van God, de bewaring van de katholieke religie, de aan de koning verplichte gehoorzaamheid en voor het vaderland met zijn bewoners, moet de heer van Haussy er bij Oranje op aandringen strikte bevelen dienaangaande te geven en zich dit door de prins op passende wijze laten garanderen¹².

Wij zien met welk een voorzichtigheid de prins benaderd werd. In feite wilde men zichzelf niet blootstellen aan verwijten van ontrouw jegens de koning en het katholicisme, maar tegelijk pogen de leider der opstandige gewesten in het Noorden te laten optreden ten gunste van de belangen van Filips II. Eigenlijk het zoeken naar een vierkante cirkel !

De aankomst van Jacques van Boussu te Middelburg in de avond van de 22e, was voor de prins het sein voor een koortsachtige activiteit in de komende weken. Hij zag ogenblikkelijk het voor-

11. Kaartjes uit 1576 met een beschrijving van het Sas van Gent, dat een rechtstreekse verbinding vormde tussen Gent en de Westerschelde, zijn afgebeeld in Johan DECAVELE [e.a.], *Gent op de wateren en naar de zee*. Antwerpen 1976, 55-66.

12. Edm. POULLET, *Quelques documents sur la révolution du seizième siècle*, in : Bull. Comm. Roy. d'Hist. (afgekort : BCRH.), VI³ (1876), 315-332 ; 329-331.

deel dat hij uit het onverwachte verzoek zou kunnen trekken en was dan ook tot veel bereid. Reeds de 17e immers had hij aan de calvinistische voorman te Gent, Jan van Hembyze¹³, geschreven, gezien de plaats welke deze innam «en la république de Flandres», en hem daarom aangespoord zijn invloed te gebruiken voor het algemeen welzijn. «Je seray tousjours prest de vous seconder selon les moyens et occasions que Dieu me donnera» had hij er aan toegevoegd¹⁴. De 23e september zond de prins dan ook, waarschijnlijk in de morgen, een briefje aan De Roeux met de mededeling dat hij om te beginnen een negen- of tiental compagnieën gereed hield voor hulp ; hij liet het stuk overhandigen door Michiel de Backere, calvinist, advocaat in de Raad van Vlaanderen¹⁵, die met De Haussy was meegekomen. De dag moet hij verder hebben doorgebracht met het opstellen van zijn officiële antwoord aan De Haussy voor De Roeux. Het hield de belofte in om morgen, dus de 24e, zes compagnieën in te schepen met het bevel aan Het Sas te landen en daarvandaan naar Gent te trekken, zodra zij zeker zouden weten dat de stad Sluis en het kasteel aldaar in handen zouden zijn van de troepen die hij zou sturen. Bovendien zouden twaalf stukken klein geschut worden gezonden en ten spoedigste 22 andere compagnieën. Oranje beloofde zich van geen enkele plaats van het gouvernement van Van Roeux te zullen meester maken, noch van andere plaatsen, «ains ce qu'il désire d'estre ausseuré de la ville et chateau de l'Escluse est seulement pour le contentement du peuple et pour l'assurance des gens de guerre». Hij vertrouwde geheel en al op de brieven en beloften der heren, «les cognoissans pour gens de bien et de valeur». Verder zal hij de aanvoerders der compagnieën verbieden aan hun soldaten toe te staan kerken of kloosters te vernielen of te gaan beeldenstormen, maar

13. M. VAN DURME in Nat. Biogr. Woordenb. 2 (1966), 311-313.

14. GPA., V, 412-414, zonder plaats van afzending [Middelburg].

15. DESPRETZ, *Instauratie*, noemt op 86 alleen een Jan de Backere als advocaat ; een Michiel de Backere, heer van (Theemsche) Temse bij Antwerpen, komt bij hem niet voor. Zie GPA, V, 400.

wel zal moeten worden toegestaan hun psalmen te zingen en hun godsdienstoefeningen te houden zoals zij gewoon zijn. Voor buskruit en munitie moesten de heren zelf zorgen¹⁶. Hoe ver de prins ging ziet men wanneer men weet dat de Staten van Holland reeds begin september niet van enige concessie op het punt van de protestantse godsdienst hadden willen weten¹⁷. Nauwelijks was het gezantschap naar Gent vertrokken, of nog in de avond van de 23e ontving Oranje een tweede brief van De Roelux, waarin deze berichtte dat de hertog van Aarschot hem reeds hulp had doen toekomen en dat de heer van Lalaing¹⁸ nog meer hulp had beloofd, zodat hij beter van 's prinsen steun zou kunnen afzien. Maar de soldaten waren, zo antwoordde Oranje nog op de 23e, al overgezet naar Het Sas om zo nodig de gouverneur van dienst te zijn ; hij had dit gedaan omdat hij niet wist of de toestand zich nog zou kunnen wijzigen. Indien de troepen niet nodig waren, zou De Roelux ze daarvan op de hoogte kunnen stellen ; zij hadden bevel dan terug te keren¹⁹.

Maar de militaire gebeurtenissen waren, zoals zo dikwijls het geval is, niet meer terug te draaien. Dit zou spoedig blijken. De Raad van Vlaanderen had inzake het verzoek van Oranje een negatief advies gegeven, maar tevens als zijn oordeel uitgesproken dat de noodsituatie wettigde zich door calvinistische troepen te laten steunen²⁰. En de Staten van Vlaanderen waren van mening dat de gouverneur zonder hun voorkennis de hulp van Oranje niet had mogen invoeren. Daarom zonden zij Boussu een

16. I.L.A. DIEGERICK, *Documents concernant la Pacification de Gand qui se trouvent aux archives communales de la ville d'Ypres*, in : BCRH. IV³ (1876), 385-444 ; 387-388.

17. BLOCKMANS-VAN PETEGHEM, *Pacification*, 327.

18. Filips van Lalaing was gouverneur en hoogbaljuw van Henegouwen en tevens luitenant-generaal van Filips van Croy, derde hertog van Aarschot ; bovendien was hij hoofd en super-intendant van de Raad van State. Op 20 september 1577 zou hij door de Staten-Generaal benoemd worden tot gouverneur van Vlaanderen ter vervanging van Jan van Croy, die na de verrassing van Namen door Don Juan, daar tot bevelhebber van het kasteel was benoemd. In 1579 keerde Filips van Croy weer terug tot gehoorzaamheid aan Filips II.

19. GPA., V, 420-421.

20. BLOCKMANS-VAN PETEGHEM, *Pacification*, 328.

tegenbevel : indien de hulptroepen nog niet op weg waren, moest hij zich niet haasten ; er waren reeds twee benden ruiters binnen Gent. De heer van Haussy ontving deze doorkruising van zijn lastgeving de 24e te Vlissingen. Hij keerde aanstonds terug naar Oranje te Middelburg en bood hem toen aan tóch de soldaten naar Gent te sturen. Een wel verregaand eigenmachtig optreden, alleen te verklaren omdat hij de prins gunstig wilde stemmen voor de vrijlating van zijn broer. De prins, ontstemd over het ingrijpen van de Staten van Vlaanderen in zijn betrekkingen met De Roeux, riep zijn manschappen in tegenstelling tot zijn belofte aan de graaf evenwel niet terug. Maar toen zij de 26e vóór Gent arriveerden onder bevel van de Brabanter Olivier van den Tempel (Tympel), een heftig calvinist, bleven de poorten van de stad gesloten ; zij werden evenwel door toedoen van Willem van de Kethulle, een der calvinistische leiders binnen de muren, geopend²¹. De volgende dag gaven ook de Staten - Generaal — die op dat moment bestonden uit de Staten van Brabant, Vlaanderen en Henegouwen — van Brussel uit hun ontevredenheid over de gang van zaken te kennen. Zij zonden toen Jan van Mol, heer van Oetingen, naar de prins om te spreken over voorstellen die deze had gedaan betreffende een pacificatie der gewesten. Aan hetgeen hun gezant te zeggen had, knoopten zij de opmerking vast dat het voor een wapenstilstand nodig was «de troepen terug te trekken welke de heer van Haussy, zonder opdracht, tot aan Gent had laten binnenkomen»²². En de 29e besloten zij Boussu zelf terug te zenden naar de prins om hem mede te delen dat zij Boussu's instructie van de graaf van Roeux hadden ge-

21. W.J.F. NUYENS, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw*. II. Tweede deel. Amsterdam 1866, 281-282. GPA., V. 420 uit P. BOR, *Nederlandsche Oorloghen, beroerten ende borgerlijcke oneenicheyden*. I. Leyden-Amsterdam 1621.

22. L.P. GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange*. III. Bruxelles, Leipzig, Gand 1851 (voortaan afgekort als : GCGT), 113-114. Jan van Mol was een zoon van Jaspar van Mol en Adrienne van der Noot ; hij was gehuwd met Antoinette le Sauvage, vrouwe van Schoubeek (Escobecque bij Lille). Zie A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*. I. Brussel 1855, 246 ; B.A. VERMASEREN, *De Antwerpse koopman Martin Lopez en zijn familie in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw*, in : *Bijdragen tot de Geschiedenis* 56 (1973), 3-79 ; 22-23.

zien. De heer van Haussy had verzekerd haar op geen enkel punt te hebben overschreden, maar men had vastgesteld dat hij aan de hulptroepen van de prins de uitoefening van hun godsdienst had toegestaan en tevens had beweerd dat ter beveiliging van de prins Sluis in diens handen zou worden gesteld. De verzekering van Boussu, constateerden de Staten-Generaal droog, was evenwel niet overeenkomstig de waarheid. Uit vrees voor nadelen verzochten zij onder verwijzing naar hetgeen de heer van Oetingen zou voorstellen, de hulptroepen te willen terugnemen die de heer van Haussy «zonder lastgeving» tot aan Gent het land had laten binnenkomen, in welke zaak een misverstand was geweest. Overigens wenste men de besprekingen over de pacificatie voortgang te laten vinden²³. Daarvoor kreeg De Boussu een korte instructie mee die op de 30e werd vastgesteld²⁴.

Intussen hadden Jan van Croy en Oranje nauw contact met elkaar onderhouden. Op 27 september zond de prins zijn vertrouwelingen jonker Arend van Dorp (die op 30 juni als gouverneur te Zierikzee had moeten capituleren) en Mr. Pieter de Rijcke, baljuw van Vlissingen, naar Gent. Zij waren voorzien van een interessante instructie. Daaraan kan men ontlenu dat op die dag de graaf van Roelx Filips Roose, heer van Straetsele (Stracelles), schepen van Gent, naar Middelburg had gezonden. Een copie van deze meegegeven brief en de instructie gaf Oranje aan zijn gezanten mee om ze ten spoedigste aan De Boussu, Hembyze en De Backere te laten lezen. Zij moesten gezamenlijk overleggen wat goed zou zijn, maar zó, dat er geen nadeel of geschil uit zou voortvloeien en daarbij het welzijn van het land in het algemeen in het oog houden. Zij moesten ook de gouverneur of de afgevaardigden van de Vier Leden — te Gent bijeen — bezoeken, alsmede de magistraat van de stad en deze er van op de hoogte stellen dat de prins had kennis genomen van wat de graaf hem vandaag had bericht en er op aandringen dat de instructie, op 22 september aan De Backere gegeven, zou wor-

23. GCGT., III, 115-116.

24. *T.a.p.*, 116-117.

den gevolgd en effect afwerpen volgens de inhoud²⁵. Eveneens moesten de heren de afgevaardigden (der Vier Leden) aansporen om met alle middelen te bewerken dat zij (de gezanten) Duinkerke, Nieuwpoort en Oostende tot hun beschikking zouden krijgen. In het geval waarin er te veel moeilijkheden zouden rijzen betreffende het kasteel en de stad Sluis, dienden zij te proberen de genoemde afgevaardigden er toe te brengen Duinkerke en Nieuwpoort af te staan. Verder volgden voorschriften om te pogen van de graaf of de gedeputeerden verboden los te krijgen om vijandige daden te stellen ten opzichte van de prinselijke manschappen. Alvorens weer te vertrekken moesten Van Dorp en De Rijcke aan Van den Tempel bevelen te gehoorzamen aan de graaf van Roelux of aan de gedeputeerden der Vier Leden naar gelang het hun beiden het beste zou lijken. Tenslotte moesten zij verzoeken om 300 - 400 pioniers uit de dorpen rond Het Sas om snel Het Sas te versterken. Zij moesten er ook op letten of zij niet meer compagnieën vragen dan er reeds zijn²⁶. Klaarblijkelijk wist de prins op dit moment nog niet dat Van den Tempel al binnen Gent was, omdat hij alleen spreekt over Het Sas. En gezien de orders aan de kapitein had De Roelux opmerkingen gemaakt over de komst der troepen. Anderzijds was Oranje op de hoogte van de moeilijkheden betreffende Sluis en vroeg hij in plaats daarvan Duinkerke en Nieuwpoort, dus twee steden ! Het is duidelijk dat de militaire gebeurtenissen en de verschillende brieven elkaar kruisten.

Op 2 oktober schreef Oranje Van Dorp en De Rijcke aan Van den Tempel opdracht te geven zijn troepen terug te trekken, hetgeen hij de volgende dag herhaalde overeenkomstig het verzoek van de Staten-Generaal, «tenzij — zoals hij ook reeds had geschreven — die van Gent en de andere Leden van Vlaanderen ze zouden willen behouden : zou zulks het geval zijn dan moesten laatstgenoemden hun inzichten aan hun afgevaardigden te Brussel (dus : de Staten van Vlaanderen) bekend maken en tevens hem, Oranje, een daartoe strekkend verzoek doen toeko-

25. Niet bekend.

26. Zie BIJLAGE I.

men ; eveneens moesten zij aan Jan van Mol, drager van deze brief, hetzelfde verklaren om het door hem aan de Staten van Vlaanderen te Brussel te laten bevestigen»²⁷.

Op dezelfde 3e oktober beantwoordde Oranje uitvoerig de brieven van 27 september die Jan van Mol namens de Staten-Generaal had moeten overhandigen. De instructies die hij aan De Boussu had meegegeven — zegt hij — spreken niet over nieuwigheden die hij in Vlaanderen zou willen aanbrengen. Alleen heeft hij zijn soldaten, ondanks het feit dat het tegendeel was gevraagd, toch de uitoefening van hun godsdienst toegestaan, op voorwaarde dat men geen voorwensel zou vinden ze te mishandelen wanneer zij psalmen zouden zingen of hun gebeden verrichten in hun woonplaatsen en buiten toezicht, hetgeen hij gedaan heeft ter geruststelling der soldaten en om te vermijden dat er, onder hoe lichte voorwendsels ook, wanorde zou ontstaan ; hij heeft hen dan ook geen predikant meegegeven en evenmin op andere wijze toegestaan hun godsdienst te beoefenen. Daarom vraagt hij de Staten-Generaal hem op zijn woord te vertrouwen «sans vous amuser à semblables menutez». Inzake de gehoorzaamheid aan de koning kan men zich er van verzekerd houden dat hij op geen enkele wijze «ce pays» (= Vlaanderen) daaraan wil onttrekken, doch het alleen wil verlossen van de ondragelijke tyrannie, «et partant, nous trouverez toujours prests à nous soubzmettre en tout ce que sera de raison et équité». Wat aangaat het terugroepen van de soldaten die te Gent zijn, zullen de Staten-Generaal van de heer van Haussy gehoord hebben hoe zij er zijn gekomen «en dat ik niets anders heb beoogd dan het bewaren van deze stad die hij in hun zorgen aanbeveelt, omdat uit haar verlies voor geheel Vlaanderen, ja voor het gehele land, zeer veel kwaad zou kunnen voortkomen»²⁸.

Intussen bleven de troepen van Oranje in Gent, mede omdat een deel der burgers op de magistraat een beroep deed ze niet te laten gaan, teneinde beter tegen de muiters van Aalst beschermd

27. GCGT., III, 121-122.

28. *T.a.p.*, 119-120.

te zijn²⁹. Aan Van Dorp en De Rijcke liet Oranje op 4 oktober weten dat met toestemming van de graaf van Roelux de bewoners van het Land van Waas enige troepen hadden gelicht om zich tegen de spaanse furie te beschermen en hem, Oranje, enige hulp hadden gevraagd; hij had geweigerd want hij wilde niet de schijn op zich laden iets tegen het gouvernement van de graaf te ondernemen. Niettemin hadden daarna die van Waas en Bevere zich gewend tot de admiraal (van Holland) Treslong «die op onze vloot is» met het verzoek drie of vier van zijn mensen te willen afstaan om als hun commandant en leider op te treden, want die lieden zijn «aultrement rudes et ignores aux affaires de guerre». Oranje had dit goedgevonden. De graaf moesten zij opnieuw verzekeren, dat Oranje niet van zins was iets te ondernemen tegen de plaatsen van zijn gouvernement³⁰.

Op 4 oktober schreven ook de hoogbaljuw, Ferdinand de la Barre, en de schepenen van Gent hun antwoord op de voorstellen welke de prins die dag bij monde van Van Dorp en De Rijcke aan hen en de andere drie Leden van Vlaanderen had gedaan. Men verneemt uit dit antwoord de last door Oranje aan beide heren gegeven om de gezonden troepen te doen terugkeren «ten waere hebbende de verzekerdhede by der instructie van zijne Excie behelst ende by den heere van Aussy haar toeghe-seyt, oft ten minsten indient de Vier Leden slandts van Vlaanderen, emmers de stede van Ghendt, begeerden tvoors. secours te behouden, dat zylieden zouden voorzien omme zyne Excie andere behoorelycke verzekerdhede (= zekerheid; veiligheid) te doen gheworden twaere van de steden van Dunckerque, Nieuport oft Ostende». Maar deze kwestie achtten de briefschrijvers van zulk een gewicht dat zij hierin niet alleen konden handelen, doch de Staten-Generaal en de Raad van State (na de gevangennamen van 4 september en vrijlating orangistisch) te Brussel erin moesten kennen. Daarom verzochten zij Oranje zijn troepen te Gent te laten «ende dat op de goede trouwe ende gheloove, midts (= vermits, daar) thunlieden faculteyt niet en

29. Request van 3 oktober (BCRH., IV³, 391-392).

30. GCGT., III, 124-125. Op 26 oktober liet hij Oudenaarde bezetten (NUYENS, *t.a.p.*, 284).

staet zijne Excie te doen de verzekert hede van eenighe steden oft sterckten»³¹.

Tot hiertoe is wel vastgesteld dat het stellen van Sluis als pandstad en legeringsplaats niet is aangeboden door de gouverneur van Vlaanderen maar door diens afgezant Jacques van Boussu. Deze overschreed zowel hierin als in het laten landen van de orangistische troepen en samen met hen optrekken tot voor de poorten van Gent, verre zijn instructies om bij de prins een wit voetje te krijgen ten gunste van zijn broer. Niet duidelijk maar wel waarschijnlijk is dat Oranje om Sluis gevraagd heeft, ten einde zijn achterban (Holland en Zeeland) mee te krijgen voor zijn hulp aan Gent. Ook moet de prins, zoals aanstonds blijken zal, Sluis hebben gevraagd onder een zekere druk van Middelburg waar hij vertoefde; deze stad was beducht voor Sluis omdat dit als vlootstation voor de Spanjaarden diende en een uitstekende uitvalsbasis tegen de Zeeuwse eilanden vormde³².

b. Sluis, Nieuwpoort en Duinkerke pandsteden? Oranje krijgt alleen Nieuwpoort

De kwestie rond Sluis bleef nog tot in november aanslepen, terwijl al onderhandeld werd over Nieuwpoort of Duinkerke als pandsteden. De verschillende bestuursinstanties bleven ook nu elkaar de beslissing toeschuiven.

Op 5 oktober besloten de Staten-Generaal afgezanten aan te wijzen om te Gent te gaan onderhandelen over de pacificatie; de 7e werd dan Jan van Mol aangewezen om dit besluit over te brengen en de prins te verzoeken ook zijn gezanten te zenden. Op deze dag werd tevens de instructie voor Van Mol opgesteld.

31. BCRH., IV³, 393-394.

32. Een uiteenzetting van het optreden van De Boussu inzake Sluis, dat hij buiten zijn opdracht aan Oranje beloofde als «pand et gaige», kan men lezen in het overzicht van L. Metsius, bisschop van 's-Hertogenbosch, over de troebelen in de Nederlanden, in L.P. GACHARD, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*. IV. Bruxelles, Gand, Leipzig 1861 (voortaan afgekort als GCPH.), 767.

Inzake de veiligheidssteden werd in punt III vastgelegd, dat Oranje werd aangeboden «le Sas du nouveau Port dudict Gand avecq le chasteau de Assenede»³³; naar Sas zouden voldoende pioniers worden gezonden om de plaats te herstellen. De prins tekende hierbij aan dat deze plaats niet te versterken was en men haar niet goed te hulp zou kunnen komen zodat hij Het Sas afwees; om «ceulx de par deca» tevreden te stellen handhaafde hij zijn verzoek en vroeg de Staten-Generaal daaraan hun goedkeuring te hechten, «of een andere plaats aan te wijzen die voldoet aan het doel», n.l. veiligheid voor zijn soldaten, althans indien men wenst dat de troepen blijven. In punt VI herhaalt hij tot iedere hulp bereid te zijn, mits de Staten-Generaal tegemoet zouden komen aan bovengenoemd artikel inzake de verzekerdheid. Hetzelfde moest gelden voor het niet terugtrekken der troepen uit Gent (punt VII)³⁴. De aantekeningen van Oranje werden nog op dezelfde dag waarop zij gemaakt waren, door Jan van Mol naar Brussel gezonden met de opmerking dat Holland en Zeeland Sas afkeurden en dat zij daarom bleven staan op Sluis, Duinkerke of Nieuwpoort; Oranje had hem verzekerd dat men van hem niets had te vrezen «que en sorte quelconque il voudroit retenir place qui soit, et que luy renvoyant ses gens, ne faudrait restituer incontinent la place que luy serat délivrée»³⁵.

Een week later, op 12 oktober, kwam te Brussel het verslag van Jacques van Boussu aan over zijn zending naar de prins; voor de door deze beloofde troepen bleef niets anders te regelen dan het punt van de zekerheid; de Staten van Holland en Zeeland zullen ondertekenen dat deze zekerheid alleen zal dienen «pour l'apaisement de la sécurité des gens de guerre et pour leur retraite; que lors ladicte assurance cessera et se rendra es mains de ceulx qui la bailleront». Hierover discussieert men zijns inziens veel te lang, gezien de noodzaak ervan; daar reeds op

33. Gelegen aan de Sasse Vaart ten noorden van Gent, ten westen van Axel. Zie DECAVELE, *t.a.p.*, 66, kaartje uit die tijd.

34. BCRH., IV³, 395-401. Voor de genoemde en nog te noemen data der resolutiën van de Staten-Generaal, zie men JRSG, I, 19.

35. BCRH., IV³, 405.

papier is gezet dat men deze zaak in wederzijds goed vertrouwen zal behandelen, geeft het uitstellen van de zekerheid de Staten van Holland en Zeeland reden tot enige achterdocht dat men toch niet zó gehaast is met het herstel van de publieke rust, want hoe sneller men handelt, hoe beter het is. Daar de vijand zich dagelijks versterkt, dringt Boussu aan op een zo snel mogelijke afhandeling van dit punt. Hulp zal niet worden gezonden, tenzij de Raad van State de zekerheidstelling goedkeurt.

Voor dit dreigement zwichtten zowel de Staten-Generaal als de Raad van State. De 15e bevalen de Staten-Generaal de Raad van State in te stemmen met de bovengenoemde apostilles van Oranje op de instructie van Jan van Mol, dus om Sluis of Nieuwpoort of Duinkerke ter beschikking te stellen. De volgende dag reeds schoof de Raad van State de keus naar de Staten van Vlaanderen, met de aantekening erbij dat bijzondere zorg zou moeten worden besteed aan de nodige garantie voor de restitutie. En de 24e ontvingen de Vier Leden van Vlaanderen te Gent het desbetreffende schrijven van de Staten-Generaal om «zonder enige gewetensbezwaren» aan de prins toe te vertrouwen hetgeen deze vroeg. De brief ging vergezeld van een aansporing van de Raad van State om haast te maken met het aanwijzen van een stad, omdat de gedeputeerden van de andere gewesten te Brussel de mening waren toegedaan dat vertraging zou leiden tot groot nadeel van het land³⁶. Intussen had Oranje nog op zijn beurt een poging gedaan om de graaf van Roelux te bewegen inzake Sluis toe te stemmen. In de instructie voor zijn afgezanten kan men lezen dat Middelburg en het omringende platteland aandrongen op de overhandiging van Sluis³⁷.

De prins wist echter van geen ophouden en opnieuw valt te constateren dat eisen en besluiten door elkaar heen liepen en elkaar in snel tempo kruisten. Te Gent werd men enige dagen

36. BCRH., IV³, 407-413 ; zie ook de besluiten van de Staten-Generaal o.a. nog van 17 oktober in JRSG, I, 19-20.

37. BIJLAGE II. Het stuk is niet gedateerd, maar moet rond medio oktober zijn opgesteld. Tot de niet-genoemde gezanten zal Van Dorp hebben behoord, omdat in diens nalatenschap het document is gevonden. De handtekening van Oranje ontbreekt ; de te behandelen punten lijken bovendien niet volledig.

later geconfronteerd met Oranje's vraag om Sluis én Duinkerke : hij zou gewild hebben — zo schrijft hij op 26 oktober aan zijn gedeputeerden te Gent — dat men hem voor zijn grote «assurance» deze steden in handen had gegeven, zowel wegens de geriefelijkheden der havens, die daar beter zijn dan te Nieuwpoort alsook omdat dit stadje in het geheel niet versterkt is, bovendien in vlak land ligt en helemaal niet als zeehaven kan gelden, ook al omdat die haven erg lang is. Daarom moeten zij er zoveel mogelijk op aandringen Sluis en Duinkerke te krijgen, want Sluis ligt dicht bij Gent. De beide heren zullen hiertoe genoeg gelegenheid hebben, omdat de Raad van State en de Staten-Generaal «freschement» aan de Vier Leden hebben geschreven er acht op te slaan om terwille van het welzijn van het land zoveel mogelijk met de prins tot overeenstemming te komen. Maar mocht het zo zijn dat slechts Nieuwpoort te verkrijgen is, dan moeten de gezanten de voorwaarde stellen dat Oranje de vrijheid krijgt de plaats van binnen en van buiten te versterken zoals hem voor zijn veiligheid goed dunkt³⁸.

Op 28 oktober bleek er enig schot in de kwestie te komen. Die dag lieten de afgevaardigden der Staten-Generaal vanuit Gent hun lastgevers weten dat de Vier Leden over de pandstad hadden beraadslaagd. Sommigen hadden Sluis willen afstaan ; tenslotte was men het eens geworden over Nieuwpoort als «de minst nadelige stad», op de uitdrukkelijke voorwaarde dat de prins stad en haven zou laten versterken zoals hij voor zijn veiligheid en tegen een vijandige inval nodig zou vinden. Duinkerke kwam niet ter sprake, want het behoorde gedeeltelijk aan de Koning van Navarre en Sluis behoorde aan Brugge³⁹. Daarom verzochten zij bevel te geven aan de Vier Leden en aan de magistraat van Nieuwpoort de stad in handen van Oranje te stellen, echter pas dan wanneer de prins en de Staten van Holland en Zeeland brieven aan de Staten-Generaal zouden hebben afgeleverd met de belofte en wederkerige verzekering de plaats te zullen restitueren zodra de troepen en artillerie zouden zijn

38. GPA., V, 464-465.

39. Sluis was in 1565 aan Brugge verkocht zonder het kasteel ; hier lag een garnizoen. Zie over de positie van Duinkerke hieronder, noot 62.

teruggezonden. Zij verzochten een ontwerp van zulk een stuk voor de prins opdat deze het dan, door hem en de Staten van Holland en Zeeland gezegeld, zou kunnen terugsturen⁴⁰.

Te Brussel reageerde men snel. De 29^e namen de Staten-Generaal een dienovereenkomstig besluit en de 30e werden de betreffende brieven opgesteld, bestemd voor de graaf van Roeulx, de Vier Leden van Vlaanderen, aan Brugge en aan de officieren te Nieuwpoort. Eveneens werd het gevraagde document opgesteld met de door Oranje met Holland en Zeeland te geven belofte van restitutie, alles «à titre de bonne foy». Ter invulling van de plaatsnaam was ruimte opengelaten⁴¹. Tegelijk ging het verzoek uit aan de Raad van State om, voor de duur van de besprekingen over de pacificatie, het eens te willen zijn met de keuze van Nieuwpoort «welke stad men de minst belangrijke vond» en de nodige bevelen aan de betrokkenen te geven, opdat niet door een of andere fout vertraging zou ontstaan in de onderhandelingen over de pacificatie⁴². Op dezelfde dag nog ging een bevel in deze zin van de Raad aan de gouverneur. De zojuist genoemde brief van de Staten-Generaal aan de Vier Leden hield in om zonder enig uitstel, uitvluchten en gewetensbezwaren te handelen⁴³. Ook de prins maakte haast : omdat opzending van de «obligation» betreffende Nieuwpoort naar Holland en Zeeland verdragend zou werken, liet hij op 2 november weten dat hij haar slechts voorzien van zijn eigen handtekening en zegel terugzond ; het zou voldoende zijn als zijn beide afgevaardigden te Gent (namens Holland en Zeeland) eveneens tekenden⁴⁴.

Op 6 november, twee dagen vóór het tot stand komen van de Pacificatie van Gent, was het dan zo ver. Op die dag richtten burgemeester en schepenen van Nieuwpoort zich tot de afgevaardigden der Staten-Generaal te Gent. Zij antwoordden op hun brief van 30 oktober : onder verzekering van hun trouw aan de

40. BCRH., IV³, 123-124 ; 415-418.

41. JRSG., I, 20-21 ; BCRH., IV³, 420-421.

42. BCRH., IV³, 422-425.

43. *T.a.p.*, 426-427.

44. GPA., V, 481-482.

koning, wilden zij hem en zijn Raad van State gehoorzamen en tevens «acquiescer au bon playsyr des Estatz de ses pays». Nieuwpoort zal niet in gebreke blijven «estant advertys de la complissement de ladicte acte de la part du prince». Men drukt de wens uit dat de burgers en inwoners — daar de stad langer belast is dan enige andere stad in Zee - Vlaanderen — niet méér ongemakken zullen ondervinden dan andere steden die niet als pand worden gegeven⁴⁵.

Te Middelburg legden Oranje, Holland en Zeeland, eveneens op 6 november, de gevraagde verklaring af. Daar Nieuwpoort in hun handen was gesteld ter «assurance» van hun afgevaardigden en van die der te hulp gezonden troepen, artillerie en munitie onder voorwaarde dat na terugkeer van hun gedeputeerden en de restitutie van troepen en materieel, de stad in handen van Zijne Majesteit, zou worden teruggegeven «en son premier estat», op voorwaarde ook dat de soldaten die ter bewaking van de stad zouden worden aangewezen hun godsdienst niet in het openbaar zouden kunnen uitoefenen, verklaarden de prins en de Staten van Holland en Zeeland in deze zaak te willen handelen «en toute rondeur et sincérité» en Nieuwpoort te zullen teruggeven «incontinent après que lesdictes artilleries et munitions, en espèce ou aultrement, à nostre raisonnable contentement, nous aurent esté restituez» zodra troepen en gedeputeerden «seront retirez en nos limites»; hunnerzijds stellen zij als conditie dat een vrijgeleide en paspoort zullen worden gegeven aan de troepen die zullen worden aangewezen ter bescherming van Nieuwpoort «pour pouvoir seurement se retirer en nos dictes limites»; men gaat ermee accoord dat de soldaten geen openbare godsdienstoefeningen houden. Hieronder stonden de handtekingen van de prins van Oranje en van de te Gent aanwezige gevolmachtigde gedeputeerden van Holland en Zeeland⁴⁶.

45. Zie BIJLAGE III.

46. BCRH., IV³, 434-436. Het stuk is nog aanwezig in het oud-archief van Nieuwpoort dat berust te BRUGGE, Rijksarchief. Zie L.M. VAN WERVEKE, *Stad Nieuwpoort. Inventaris van het archief van het oude regime*. [Nieuwpoort] 1937, nr. 60.

Zo had Oranje aanvankelijk Sluis, dan Duinkerke, Oostende en Nieuwpoort als pandsteden voor zijn hulp gevraagd onder het motto van veiligheid voor zichzelf (hij kwam echter in deze tijd niet naar Vlaanderen) of zijn gezanten en soldaten, in werkelijkheid ook om zeker te zijn van de betaling der onkosten. Overigens moet men niet vergeten, dat de Spanjaarden in het kasteel te Gent pas op 11 november capituleerden. Na verdragende onderhandelingen, waarin de religie een rol speelde, hadden de Staten van Vlaanderen gedaan gekregen dat hem slechts hun minst belangrijke zeehaven werd toegewezen. Zij zagen het afstaan van Nieuwpoort als een gebaar om het sluiten der pacificatie en het verkrijgen van zoveel mogelijk hulp te verhaasten. Op de 8e november kwam de pacificatie dan tot stand. Op 4 december werd zij te Nieuwpoort afgekondigd, doch Vlaanderen als zodanig ratificeerde de bepalingen nooit⁴⁷.

c. Oranje's verlangen naar Sluis door Brugge afgewezen

Met de afstand van Nieuwpoort was evenwel de kwestie betreffende Sluis nog niet opgelost. Ook daarover werd nog gesproken en ook deze zaak schoof men telkens heen en weer... tot zij doodbloedde.

Sinds het begin van oktober was Sluis niet meer ter sprake gekomen. De spaanse furie te Antwerpen, van 4 tot 7 november, gaf echter een nieuwe impuls aan het streven van hen die, naast Nieuwpoort, ook deze haven aan de prins wilden uitleveren. Te Brussel veroorzaakte de ramp die Antwerpen trof ernstige onregeligheden onder het volk dat vreesde voor een spaanse aanval en daarom iedere denkbare hulp wilde aanvaarden. Allerwege, ook in de Staten, riep men dat Oranje moest komen om de oorlog te leiden en het land te besturen ; men zond daarvoor ook enige afgevaardigden naar hem toe, doch hij weigerde tenzij hem Sluis in handen zou worden gegeven. Tijdens relletjes poogde men toen de Staten-Generaal, met name de vlaamse afgevaardig-

47. VAN PETEGHEM, *Vlaanderen in 1576*. 347-351.

den daarin, onder druk te zetten en ze aldus Sluis in handen van Oranje te laten overleveren. Toen men bemerkte dat sommige Vlamingen inderdaad daartoe schenen te neigen ofwel weinig waarde aan de zaak hechtten, wisten die roerige lieden op een middag, tijdens welke de tegenstanders afwezig waren, gedaan te krijgen dat Sluis zou worden afgestaan. Maar de volgende dag werd tijdens een volledige vergadering der Staten-Generaal deze beslissing ongedaan gemaakt. Aldus Laurentius Metsius, bisschop van 's-Hertogenbosch⁴⁸, die als lid van de Staten dit allemaal meemaakte. Hij geeft geen datum op, maar moet de gebeurtenissen en besluiten van 9 en 10 november bedoelen⁴⁹. Op de 9e stelden de Staten-Generaal n.l. een aantekening op een request dat hen door «eenighe van den goeden borgers» van Brussel was aangeboden : deze drongen er op aan dat Oranje in persoon zou komen «om in alles ordre gestelt ende gehouden te worden» ; zij hadden vernomen dat hij niet zou willen komen tenzij Sluis in zijn handen zou worden gesteld om er met zijn volk een vrije in- en uitgang te hebben, hetgeen zij dus verzochten. De Staten tekenden hierop aan deze zaak aan de Raad van State te zullen overlaten. Deze wees de beslissing over Sluis echter terug naar de Generale Staten, die de 10e verklaarden hierover naar Brugge te zullen schrijven⁵⁰. Dit gebeurde dan ook op dezelfde dag, bijna in de bewoordingen van het request ; bovendien maakte men Brugge er op attent dat men met de prins was overeengekomen hem Sluis af te staan, dat nodig zou zijn om hem zelf en zijn krijgsvolk te laten komen, waarmee de Raad van State het eens was ; daarom verzochten de Staten, omdat Sluis aan Brugge behoorde, de resolutie te willen uitvoeren⁵¹. Helemaal juist was dit niet want in Sluis zelf lagen de zaken juridisch wat genuanceerder dan men aanvankelijk had gedacht. Dat verneemt men uit een verzoek van de Staten-Generaal van 11 november aan de Raad van State waarin staat dat men had vernomen dat alléén de stad Sluis aan Brugge behoorde en het

48. In zijn boven (nt. 32) geciteerd verhaal, 771

49. JRSG., I, 133-134.

50. *T.a.p.*, en 22.

51. JRSG., I, 22-23.

kasteel aan de spaanse koning, zodat de Raad dus de bevelhebber van dat kasteel, Philippe d'Ongnies (grootbaljuw van Brugge en Het Vrije) zou moeten gelasten vrije toegang te verschaffen aan de prins en zijn manschappen tot de stad en haven van Sluis ; zonder Sluis zou Oranje niet willen komen⁵².

Men was te Brussel dus nogal zenuwachtig, maar te Brugge hield men het hoofd koel. De 12e besloot de magistraat aldaar de Staten-Generaal te antwoorden van mening te zijn dat door het overleveren van Nieuwpoort en door het sluiten van de vrede de zaak (van een pandstad) was afgedaan ; zowel in deze kwestie als in alle andere zaken stond de stad alleen «ter ordonnantie» van de Raad van State⁵³. En toen de 14e de afgevaardigden van de Staten-Generaal alsmede de brief van de Raad van State arriveerden, besloot de magistraat kort dat men zich zou excuseren. Brugge ging er niet verder op in⁵⁴. Daarbij scheen het te blijven, doch op 22 november kreeg de orangistische partij in de hoofdstad steun van Olivier van den Tempel, die op die dag met

52. *T.a.p.*, 23, nr. 32 ; zie ook 25, dd. 29 november.

53 BRUGGE, Stadsarchief, *Resolutieboek 1575-1585*, fol. 45v : «Den 12. Nov. 1576. Up tadvertisse[ment] den collegie ghedaen by hueren gedeputeirde thove ter vergaderinghe van de Generale Staten van de groote debvoiren die by den zelve stede ende den ghemeente aldaer ghedaen wierden omme den prince van Orange te gheven in verzeckerh[ide] tcasteel, stede ende havene van der Sluus omme diverssche groote respecten ende consideracien heurlieden daertoe moverende, hoewel tcollege dochte die zake vuyt te zyne metter verzeckerthide den zelve prince ghepresenteirt metter stede van Nieuport ende by hem gheaccepteirt sonderlinghe ooc metter pays zydert ghesloten ende het overcommen van den casteele van Ghendt, nochtans omme de voors. Staten jehens dese stede niet voorder te altereren, schynende tcoll[eg]ije te willen imputeren het verlies van der stede van Antwerpen sonder cause nochtans ofte reden, noch de ghemeeenen te beroeren, was gheresolveirt daarmede te laeten gheworden den Raedt van Staten ende sonder zelve te consenteren of daer jehens te zegghene dienaenghaende als in alle andere zaken te staene ter ordonnantie van een Raedt van Staten».

54. BRUGGE, Stadsarchief, *t.a.p.*: «De[n] 14 no[vem]b[re] 1576. Alsd[an] ontf[anghen] zij[n] de brie[ven] v[ande] Raedt van State metgaders v[ande] ghed[e]puteirde staten up de levery[nghe] v[ande] stede v[ander] Sluus sprincens verzeckerthede was gheresolveirt zelve te excuseren (?) by bri[even] diere ghescr[even] v[ande] teneure hier on[der] ghecopiert». Hierna volgt een blanco bladzijde : de brief ontbreekt. Mijn oprechte dank aan drs. N. Geirnaert, archivaris te Brugge, voor de transscriptie van deze bijzonder moeilijk leesbare resolutie.

zijn troepen na de overgave van het Gentse kasteel aankwam. Wegens hun wangedrag tegen de katholieken werden zij evenwel enige dagen later verdreven en in de dorpen der omgeving gelegerd, waar zij zich op dezelfde wijze misdroegen⁵⁵. De voorstanders van de overgave van Sluis bleven evenwel niet stilzitten. Hun pogingen om Sluis af te dwingen gaven zij niet op. Op 9 december verzochten de Staten-Generaal de Raad van State opnieuw «d'escripre lettre absolute» aan de heer van Ongnies om Sluis over te leveren teneinde Oranje's komst naar Brussel te verzekeren. Pas de 13e werd deze brief officieel ondertekend en dus ook verzonden⁵⁶. Dit gebeurde onder grove dwang tegen de Raad zelf doordat op 12 december een menigte eerst bij de Staten-Generaal binnendrong. Daar werd zij verwezen naar de Raad van State die in het huis van de hertog van Aarschot bijeen was. Deze, niet bang, trad krachtig op en liet de troep zonder antwoord vertrekken. De volgende dag verzamelde men zich op de markt. Tussen 10 en 11 uur drongen wel 600 lieden het stadhuis binnen. Onder dreigementen eisten zij dat vanwege de Staten een brief naar Brugge zou gestuurd worden, hetgeen werd beloofd. Daarop trokken zij weg, opnieuw onder het uiten van zware dreigementen. Brugge antwoordde dat het Sluis niet kon overgeven; de stad had er geen jurisdictie over daar alles afhing van de kapitein van Sluis, die door de koning was aangesteld. Men bereikte te Brussel zijn doel dus niet, besluit Metsius zijn verhaal⁵⁷.

Daarna hoort men noch in de resoluties van de Staten-Generaal noch elders iets over Sluis. De overgave is niet doorgegaan, want in november 1577 was de heer van Ongnies nog steeds gouverneur van het kasteel⁵⁸. In het begin van 1578 koos het stadje de zijde van de prins⁵⁹. Oranje kreeg Sluis in 1576 dus niet. Hij had het ook niet meer nodig als landingsplaats, omdat de gebeurtenissen een andere loop kregen door de komst van Don Juan en zich dientengevolge meer naar Brabant verplaatsten.

55. Aldus weer Metsius, *t.a.p.* (nt. 32), 779-780.

56. JRSG., I, 27 ; 28.

57. METSIUS., *t.a.p.*, (nt. 32), 780-781.

58. JRSG., I, 406.

59. Zie hierachter het *Naschrift over Philippe d'Ongnies en Sluis*.

d. Ook de greep naar Duinkerke mislukt

De prins had ook Duinkerke gevraagd en Oostende, mét Sluis de belangrijkste havens van Vlaanderen. Overigens moet men zich daarvan niet te veel voorstellen. Over de tweede stad is nooit gesproken : Oranje had na enig aarzelen klaarblijkelijk er van afgezien op het bezit van Oostende lang aan te dringen. Hij was afgescheept met Nieuwpoort. Maar de gedachte aan het strategisch veel belangrijker Duinkerke bleef hem bekoren. De stad had een garnizoen en was versterkt. En al was de vissersvloot aan franse en andere vreemdelingen verkocht, toch was de haven zó goed uitgerust, dat spaanse oorlogsschepen regelmatig konden aankomen en, geheel in orde gebracht, weer vertrekken. Zowel hier als ook te Nieuwpoort, Oostende en elders in Vlaanderen werden ijverig mannen gerecrueteerd voor het afwerken van de nodige schepen⁶⁰. Toen dan ook Hendrik van Navarre in zijn duistere en onvaste politieke manœuvres tegen de Guises, tegen Catharina de Medici en tegen zijn zwager Hendrik III aan de prins van Oranje niet voor de eerste keer hulp in zijn strijd tegen Spanje aanbood, antwoordde deze op 14 november in zeer beleefde maar tevens nuchtere termen. Onze gemeenschappelijke vijand — Spanje steunde immers de Guises met geld — bezorgt ons zoveel zorgen dat het voor ons noodzakelijk is, schreef de prins, dat ieder van zijn kant zich inspant. Hendrik had hem aangeboden 1200 man voetvolk over zee als hulp te zenden ; deze expeditie zou 10.000 francs kosten, die Oranje op dit moment niet heeft zodat hij Hendrik vraagt dit bedrag voor te schieten ; hij zal terugbetalen waar Hendrik het zal behagen. «Ik heb het er ook voor gehouden, met het oog op de verzekerdheid van dit land waarmee die van Frankrijk is verbonden, dat het dienstig zou wezen verzekerd te zijn van de zeeplaatsen, vooral omdat de voornaamste U toebehoren, waaronder Duinkerke. Omdat ik de hoop koester de mogelijkheid te hebben er een garnizoen te laten leggen dat tegen de spaansgezinde partij zal zijn, zoals ik reeds Nieuwpoort in mijn handen heb, zou ik wen-

60. VAN PETEGHEM, *Vlaanderen in 1576*, 338-339 ; L. LEMAIRE, *Histoire de Dunkerque des origines à 1900*. Dunkerque 1927, 100-101.

sen, indien dit met Uw verlangen overeenkwam, dat het U behaagt mij in de vorm van een contract of verbintenis (naargelang Uw Raad U het best zal kunnen adviseren), mij de eigendom ervan af te staan; en van mijn kant zal ik brieven van verbintenis en waarborg geven zódanig als het U zal behagen mij te zenden opdat U er geen enkel nadeel van kunt ondervinden⁶¹. Het voorbeeld van Nieuwpoort zweeft Oranje dus duidelijk voor de geest. Hendrik van Navarre had Duinkerke immers in leen van de graaf van Vlaanderen, dus van Filips II⁶², maar de stad

61. GPA., V, 520-522. LEMAIRE zwijgt over deze plannen.

62. De stad werd gesticht door Boudewijn III van Vlaanderen (†962) en bleef sindsdien een vlaams leen. Dit kwam in de 15de eeuw in handen van de Luxemburgers en langs deze weg in het bezit van de Bourbons. Maria van Luxemburg huwde nl. met Frans I van Bourbon, de 24ste graaf van Vendôme (†1495). Zij overleed in 1546 als hertogin van Vendôme en Vrouwe van Duinkerke. Inmiddels had de stad bij een bezoek van Karel V in 1520 nog eens de eed van trouw aan hem afgelegd. Toen in 1537 Karel van Bourbon-Vendôme, zoon van Maria van Luxemburg, overleed, nam de keizer tijdens zijn derde oorlog tegen Frankrijk (1536-1538) de gelegenheid te baat de inkomsten van Duinkerke te schenken aan René van Chalon, prins van Oranje (†1544). Doordat bij het hernieuwde uitbreken van de vijandelijkheden tussen Frankrijk en Spanje in 1557, Frankrijk de bezittingen van Willem van Oranje, de erfgenaam van René, in beslag nam, schonk Filips II de prins het genot van de kasselrij van Rijsel, van stad en heerlijkheid Duinkerke, Broekburg en Grevelingen «de grâce spéciale». Maar nadat Antoon van Bourbon-Vendôme, zoon van bovengenoemde Karel, aan Filips II als graaf van Vlaanderen de leeneed had afgelegd, herkreeg deze na de vrede van Cateau-Cambrésis (1559) zijn aanspraken. Antoon was in 1548 gehuwd met de 20-jarige Jeanne d'Albret, koningin van Navarre (†1572) en daardoor als prins-echmaal koning van Navarre geworden. Aan spaanse zijde werd deze koningstitel echter niet erkend en sprak men slechts van de «duc de Vendôme». Door Antoons dood in 1562 werd zijn zoon, de latere Hendrik IV van Frankrijk, heer van Duinkerke.

Opgemerkt zij nog dat Jeanne d'Albret, een vurig calviniste, het protestantisme in Duinkerke poogde te begunstigen, maar doordat het stadsbestuur werd samengesteld door een gemengde commissie — vertegenwoordigers van haar en Filips II, i.c. de regering te Brussel — had zij niet veel succes. Overigens bleef Duinkerke al met al trouw aan Filips II totdat andere tijden aanbraken.

Het bovenstaande is ontleend aan C. THELLIEZ, *Marie de Luxembourg, Duchesse douairière de Vendôme, comtesse douairière d'Enghien, dame de la Fère, et son temps*. Louvain-Paris 1970 (= *Standen en Landen*, 52), 9-17; 92; 120. LEMAIRE, *Histoire*, 34-35; 79-80; 83; 90-95. N. JAPIKSE, *Correspondentie van Willem den Eerste, Prins van Oranje. Eerste deel (1551-1561)*. 's-Gravenhage 1934, 170-171. Zie ook K. VERHOFSTAD, *De regering der Nederlanden in de jaren 1555-1559*. Nijmegen 1937, 178-181.

Een beknopte genealogie die aangeeft hoe Duinkerke in handen van Bourbon-Vendôme kwam, is te vinden bij LEMAIRE, *t.a.p.*, 36.

was, zoals reeds aangestipt, een spaanse oorlogshaven en er lag namens Filips II een garnizoen ; ook de Admiraliteit was er gevestigd. Kort voor zijn dood had de landvoogd Don Luis de Requeséns nog bevel gegeven de stad te versterken. Hierop had Jan van Croy als gouverneur van Vlaanderen reeds twee jaar eerder aangedrongen : de hele kust, met name Oostende, Nieuwpoort en Duinkerke waren in zijn ogen zeer slecht verdedigd en het waren nog wel plaatsen van groot belang, vond hij⁶³. Het is niet bekend of Hendrik van Navarre op het verzoek van de prins is ingegaan. In ieder geval blijkt er duidelijk uit dat noch de Staten van Vlaanderen noch de Staten-Generaal Duinkerke of nog enige andere plaats, zoals b.v. het nabijgelegen Grevelingen, ooit aan hem als pandstad hebben afgestaan. Daarover is nergens iets te vinden en zeker na 8 november was daarvoor ook geen reden meer, evenmin dus als voor Sluis (tenzij later voor Brussel). En voor het aanvankelijk gevraagde Oostende geldt hetzelfde. Het bleef bij Nieuwpoort.

Het is dus volkomen fout wat de Duinkerker notabele P.M. Faulconnier in 1730 schrijft in de geschiedenis van zijn geboortestad : ter nakoming van de Pacificatie van Gent waarin men het besluit nam de Spanjaarden en andere vreemde troepen uit het land te verdrijven, gaf men Oranje «pour assurance et ôtage de cette convention» Nieuwpoort, Duinkerke en Grevelingen. Aldus zou Duinkerke onttrokken zijn geworden aan het spaans gezag om over te gaan onder dat van de Staten die goedvonden dat Oranje van zijnentwege een gouverneur benoemde en er een garnizoen legde⁶⁴. Ten overvloede schrijft in 1927 Lemaire dit zonder meer letterlijk na⁶⁵. Reeds in de 19e eeuw had bepaald niet ten onrechte de bekende archivaris van

63. GCPH., III, 136.

64. Pierre M. FAULCONNIER, *Description historique de Dunkerque... Con tenant son origine et progrès... Premier volume*. A Bruges en Flandres 1730, 74, kol. 2. Faulconnier was in 1650 geboren en erfde in 1676 van zijn vader het grootbaljuwschap. Hij werd ook voorzitter van de Kamer van Koophandel en stichtte de Bibliothèque Publique waaraan hij veel boeken afstond. Hij overleed in 1735 (*Diction. de Biographie Française* 13 [1972], 710).

65. LEMAIRE, *t.a.p.*, 101 : «Comme gage on lui (= Oranje) remettait les trois villes maritimes : Dunkerque, Nieuport et Gravelines».

Ieper, I.L.A. Diegerick, voor Faulconnier gewaarschuwd : deze heeft vele belangrijke onjuistheden, zegt hij, hetgeen blijkt uit de authentieke documenten die hij in handen heeft gehad⁶⁶.

e. Lotgevallen van Nieuwpoort als pandstad

Hoe ging het verder met Nieuwpoort ?

Nadat de orangistische troepen Nieuwpoort waren binngetrokken, begonnen zij al spoedig verregaande «diensten» van de burgerij te eisen. Elbertus Leoninus, hoogleraar in het kanoniek en romeins recht te Leuven, moest midden januari 1577 namens de Staten-Generaal onder vele andere zaken, ook de klachten van Nieuwpoort aan Oranje voorleggen⁶⁷.

In de maand daarop was de Raad van State bezorgd over moeilijkheden van andere aard te Nieuwpoort. Hij verzocht de 20e de prins er op toe te zien dat Fransen, die in verband met troebelen in Frankrijk daarheen uitweken, niet de oorzaak zouden worden van enige verstoring in de publieke rust en van de veiligheid van het land. De prins antwoordde dat hij, zolang zijn mensen daar zouden zijn, er voor zou zorg dragen dat niets ten nadele van de publieke rust zou geschieden⁶⁸.

In maart moeten opnieuw klachten uit Nieuwpoort zijn binnengekomen. De Staten-Generaal besloten de 18e direct nadere informaties over de gemelde feiten te vragen om deze na ontvangst door te zenden naar Oranje «affin qu'il soit faict chastoy exemplaire, comme estant directement contre les articles de la pacification»⁶⁹. Hier kan het alleen gaan over beknotting van het katholicisme dat immers voor Vlaanderen uitdrukkelijk was toegestaan. In dezelfde maand zouden de infanterie en artillerie die

66. Alphonse BERGEROT et I. DIEGERICK, *Histoire du château et des seigneurs d'Esquelbecq, en Flandre*. Bruges 1857, 105 nt. 3.

67. JRSG., I, 161. Over Leoninus zie men A.E.M. JANSSEN, *Elbertus Leoninus (1519/20-1598), témoin de son temps*, in : *Lias* 4 (1977), 157-193 ; *Elbertus Leoninus, neutralist en libertijn tijdens de Nederlandse opstand*, in : *Lias* 6 (1979), 39-76.

68. GCGT., III, 237 ; 240-241.

69. JRSG., I, 163.

door Oranje ten behoeve van Gent waren gezonden, weldra teruggestuurd worden, zodat Vlaanderen terecht het pandstadje zou kunnen gaan terugvorderen⁷⁰. Een maand later was er nog niets gebeurd. De 24e april sprak de koningsgetrouwe Maximiliaan Vilain, baron van Rassenghien (Rasseghem ; Ressegem in het Land van Aalst), sinds 1576 lid van de Raad van State en hoofd van de Raad van Financiën, een ervaren krijgsman, tegenover François le Vasseur, de secretaris van de Geheime Raad, als zijn mening uit dat Oranje Nieuwpoort moet restitueren «dat hij als het ware in pand houdt voor Vlaanderen : daardoor (door die teruggave) zal de gehele zeekust van Vlaanderen vrij zijn en dit gewest buiten gevaar»⁷¹. In deze woorden was het belang van Nieuwpoort duidelijk getekend !

De teruggave werd steeds uitgesteld, mogelijk om daarmee nog enig politiek voordeel te behalen. Toen Oranje in mei te Geertruidenberg arriveerde om de vredesonderhandelingen bij te wonen die daar zouden gaan plaatsvinden, begon hij met te verklaren dat de teruggave van Nieuwpoort geen enkele moeilijkheid zou opleveren, hetgeen onmiddellijk aan de landvoogd Don Juan werd doorgegeven⁷².

Pas weer een maand later, op 14 juni, besloten de Staten-Generaal Filips van Baersdorp, schepen van Brugge — of iemand anders door Vlaanderen aan te wijzen — naar Oranje af te vaardigen om hem te bewegen zijn troepen uit Nieuwpoort weg te halen⁷³. En op 25 juni besloot men tevens wat meer haast te maken : aan het regiment van Paul van Noyelles-sur-l'Escaut besloot men een termijn te geven van vier maanden teneinde Nieuwpoort terug te krijgen. Deze krijgsoverste had voor de adel

70. Hembyze op 14 maart uit Gent aan de prins (GPA., VI, 40).

71. GCPH., V, 318. Over zijn loopbaan kort BAELDE, *Collaterale Raden*, 326. Hij was poorter van Gent (mededeling van dr. P. Van Peteghem).

72. GCPH., V, 802, dd. 14 mei 1577.

73. JRSG., I, 169. Baersdorp was een zoon van Cornelis van Baersdorp (†1565) uit Brugge, lijfarts van Karel V. In 1580 was hij lid van de calvinistische stadsmagistraat te Brugge (*Nat. Biogr. Woordenboek* 7, 1977, 42).

zitting in de Staten van Vlaanderen en stond in dienst van de Staten-Generaal⁷⁴. Klaarblijkelijk lag hij nu voor Nieuwpoort om zo nodig geweld te gebruiken.

De geloofsbrieven en instructie voor Baersdorp werden op 3 juli gedateerd. Op die dag hielden de Staten-Generaal zich serieus met de kwestie betreffende Nieuwpoort bezig. Een brief aan de prins werd opgesteld om aan Baersdorp mee te geven met het verzoek zijn volk uit Nieuwpoort terug te trekken en het stadje in handen te geven van de graaf van Roelux of van iemand anders die zal worden aangewezen⁷⁵. Baersdorp moest zich eerst bij Don Juan melden om te vernemen of zijn zending diens goedkeuring kon wegdragen ; zij werd de volgende dag in een zitting van de Raad van State verkregen⁷⁶. Daarop kon Baersdorp vertrekken om de prins te Alkmaar op te zoeken, waar deze was om het Noorderkwartier van Holland te bezoeken. Hij moest hem en zo nodig ook de Staten van Holland en Zeeland duidelijk maken dat alle redenen waren vervallen waarom Nieuwpoort in hun handen was gesteld en verzoeken de stad aan de graaf van Roelux af te staan en daartoe alle geëigende argumenten naar voren brengen. Op 20 juli gaf Oranje te Alkmaar zijn antwoord : betreffende Nieuwpoort zal er geen moeilijkheid zijn, maar ... alvorens zijn troepen terug te trekken gaf hij het advies te bedenken dat het goed zou zijn «à vostre conservation» ze er nog te houden totdat de Duitsers die in het spaanse leger dienden het land zouden hebben verlaten. Niettemin wilde hij zich aan de beschikkingen der Staten-Generaal conformeren en hen brieven sturen met bevel aan de aanwezige kapitein om te vertrekken⁷⁷.

De 26e juli bracht Baersdorp verslag van zijn zending uit : de teruggave van Nieuwpoort werd toegestaan, vooropgesteld dat de Staten-Generaal goed vinden dat zulks al geschiedt vóór het vertrek der Duitsers. Tevens werd de 26e besloten de brief van

74. *T.a.p.*, 360 met nt 3 ; 148.

75. GCGT., III, 308-309 ; zie ook zijn nota op 309 over de datering. De instructie *t.a.p.*, 311-312, eveneens met datering op 3 juli.

76. GCPH., V, 765-766, dd. 4 juli ; GCGT., III, 312.

77. GCGT., III, 314.

de prins aan de Vier Leden voor te leggen met de vraag of het wel geraden zou zijn het garnizoen uit de stad te «doen weeren», gezien het gevaar «daer tlandt jeghenwoordelick in staedt, en dat de steden en sloten by eenighe practicquen zouden mogen inghenomen worden, zo wel te water als te lande» omdat men zeker weet dat in Portugal een grote zeemacht wordt uitgerust. Daarop ontwierpen de gedeputeerden van Vlaanderen een brief aan Oranje, welke de Staten-Generaal besloten op 1 augustus te verzenden⁷⁸. Twee afgezanten, de pensionarissen van Brugge en Ieper, gingen mededelen dat Nieuwpoort in handen van de Vier Leden moest worden gesteld. De prins wilde daarover niet langer praten; hij herhaalde wat hij Baersdorp had gezegd, n.l. dat hij alles wilde doen wat men hem zou vragen en bracht nogmaals de gedachte naar voren of het wel voordeel zou brengen Nieuwpoort uit handen te geven zolang de Duitsers nog verscheidene belangrijke punten bezet hielden. Maar om zijn oprechtheid te tonen zond hij een brief mee voor zijn kapitein te Nieuwpoort met het bevel zich met zijn manschappen naar Walcheren te begeven zodra de Staten hem daarom zouden verzoeken. Nogmaals echter wilde hij er op aandringen te overwegen of het land hiermee gediend werd. Dit werd geschreven op 15 augustus⁷⁹. Oranje's plotselinge plooibaarheid, zijn beroep op zijn oprechtheid en zijn zorg om de teruggave van de pandstad zo lang mogelijk tegen te houden, kan men alleen verklaren in verband met de onderhandelingen te Geertruidenberg en de gespannen situatie daarna. Men denke aan zijn verklaring aan het begin er van. Inmiddels verliepen de gesprekken over de vrede nogal stroef, zodat Oranje al rekening hield met een hervatting van het wapengeweld en dus met het blijven van de Duitsers in dienst van landvoogd Don Juan.

De Staten-Generaal lieten er geen gras over groeien. Direct na de terugkeer der beide gezanten schreven zij op 23 augustus aan de kapitein Bruel, de commandant van Nieuwpoort, of aan diens

78. JRS.G., I, 169; 366. De portugese vloot werd gereed gemaakt voor de expeditie van de jonge koning Sebastiaan, die in juni 1578 de Moren in Noord-Afrika aanviel; zijn leger werd vernietigd en hijzelf sneuvelde.

79. GCGT., III, 315-316.

plaatsvervanger, onder verwijzing naar het bovenstaande, zich naar Walcheren te begeven en zich daar ten dienste van zijn kolonel te stellen⁸⁰. De prins van zijn kant gaf enige dagen later nogmaals een bevel aan Bruel, niet twijfelend of deze zou onmiddellijk gehoorzamen⁸¹. En zo moet dan in de laatste week van augustus 1577 Nieuwpoort opgehouden hebben pandstad te zijn.

Al direct daarop hoort men van een proces dat tegen de baljuw en kapitein van stad en kasteel te Nieuwpoort voor de Raad van Vlaanderen werd gevoerd omdat hij «mauvaises offices au préjudice de ladictte ville et la patrie» op zijn geweten had⁸². Helaas wordt niet gezegd wat hij in de ogen der Nieuwpoorters had misdaan.

f. Samenvatting

Daarmee kwam een einde aan de pogingen van Oranje om vaste voet in Vlaanderen te krijgen. Tijdens de belegering van het kasteel te Gent slaagde hij er in door het eigenmachtig optreden van Jacques van Boussu, de afgezant van de gouverneur van Vlaanderen, om in ruil voor de te verlenen hulp Sluis als pandstad te eisen. Toen zijn troepen echter eenmaal in Gent waren, poogde hij Sluis te vervangen door Duinkerke, Oostende en Nieuwpoort, de drie belangrijke havens van Zeevlaanderen. Intussen gingen de bemoeienissen om Sluis voort. Maar weldra werd hem het onmogelijke van zijn verzoeken duidelijk (gemaakt) zodat hij zich tevreden moest stellen met het minst belangrijke Nieuwpoort, waartegen hij eerst bedenkingen had gemaakt. Het stadje werd hem op 6 november 1576 overhandigd en op 8 november werd de Pacificatie van Gent getekend. Daar de prins Sluis had gevraagd voor zijn eigen veiligheid — hij kwam echter niet naar Gent — en die van zijn afgezanten, omdat op

80. JRSG., I, 170.

81. GCGT., IV, 9, uit Geertruidenberg, dd. 27 augustus.

82. JRSG., I, 557, dd. 23 september 1577.

dat moment nog onzekerheid heerste over wat te Gent zou kunnen gebeuren, had na het sluiten van de Pacificatie een pandstad nog weinig zin. Doch Vlaanderen vervulde de voorwaarden voor een teruggave van Nieuwpoort, n.l. ongeschonden teruggave van de gezonden kanonnen en terugkeer van de soldaten niet direct. Intussen bleven de Staten-Generaal na de komst van Don Juan als landvoogd op 6 november, aandringen op meer troepen uit Holland en Zeeland om overeenkomstig de bepalingen van de Pacificatie de Spanjaarden, Italianen en Duitsers uit het land te verdrijven. Oranje bleef hiervoor Sluis vragen, maar de onderhandelingen daarover bloedden dood op het argument dat het niet kon worden afgestaan daar de stad aan Brugge behoorde en het kasteel aan Filips II die men nog als de wettige vorst beschouwde. Het was vooral de houding van Brugge welke de doorslag gaf.

Nieuwpoort had het met de orangistische troepen binnen de muren niet gemakkelijk. Weldra rezen klachten en ook hielden de bezetters zich niet aan de bepalingen van de Pacificatie, noch aan de eigen plechtige beloften van de prins. Eind maart, begin april 1577 werd de geleende artillerie teruggezonden en waren klaarblijkelijk ook de financiële verplichtingen vervuld. Maar de teruggave bleef uit, ondanks de indertijd vastgestelde voorwaarden en ondanks aandringen op vervulling ervan. Pas half mei werd de prins wat toeschietelijker, omdat hij zijn eerlijkheid tijdens de vredesonderhandelingen te Geertruidenberg in die maand wilde bewijzen. Wel niet geheel zonder reden verweet Don Juan hem «syn ontrouheid» inzake Nieuwpoort «niet tegenstaande hij voldaan was, userende en gebruikende vele frivole allegatien om syn refus en weigeringe te funderen»⁸³. Daarover is weinig tot ons gekomen; het bovenstaande verhaal is wat fragmentarisch. Maar enig vermoeden van de door Oranje gebruikte argumenten kan men ontleenen aan zijn pogingen in juli en augustus om met teruggave te wachten tot de Duitsers uit het land zouden zijn. De besprekingen te Geertruidenberg en de dreigende oorlog tegen Don Juan gaven echter de beslissende start tot zijn besluit

83. GPA., VI, 39: citaat uit Bor.

om voor de eisen van de Staten-Generaal en Vlaanderen te zwichten : Nieuwpoort keerde tenslotte terug tot Vlaanderen, want de prins had de welwillendheid van dit gewest nodig.

Oranje had Duinkerke, de sterkste en vanwege zijn oorlogshaven ook belangrijkste stad, niet toegewezen gekregen. Een poging in november 1576 om de hertog van Vendôme, koning van Navarre, de latere koning Hendrik IV van Frankrijk, er toe te brengen dat begeerde Duinkerke in gebruik te geven, mislukte. Weldra echter zouden de gebeurtenissen in Vlaanderen er toe leiden dat hij toch nog een vaste greep op Duinkerke, ja zelfs het gehele Westkwartier van Vlaanderen onder zijn toezicht zou krijgen. Dat gebeurde in de zomer van 1579.

Naschrift over Philippe d'Ognies en Sluis

Boven is ter sprake gekomen dat Jacques van Boussu, heer van Haussy, op slinkse wijze door het overtreden van zijn instructie orangistische troepen binnen Gent wist te krijgen en aldus de stad in handen van de opstandelingen speelde.

Een pendant van deze gebeurtenis is de wijze waarop Sluis, waarover in het voorgaande zoveel te doen is geweest, ten laatste toch in handen van Oranje kwam. Ditmaal speelde de strikt-katholieke hoofdbaljuw van Brugge, tevens kapitein van het kasteel te Sluis, Philippe d'Ognies, een soortgelijke rol als Haussy in 1576. En ook hij was een heel goede bekende van de prins !

Toen de eerste echtgenote van Willem van Oranje, Anna van Egmont, op 24 maart 1558 was overleden, kreeg de prins de voogdij over de twee kinderen uit dit huwelijk, Filips Willem en Maria. Deze voogdij bracht mee het beheer en vruchtgebruik van hun goederen en werd genoemd de «garde noble». Deze benaming gold ook wel voor de bezitter van deze rechten. Alva echter verklaarde de goederen van Oranje verbeurd en ontnam de prins tevens de garde noble van de nalatenschap van Anna van

84. Deze zin vervangt de doorgestreepte woorden : «Finalement declareront à ceux que dessus que Son Excellence s'en rapporte entièrement à tout ce que sera trouvé pour mieux au repos et bien général du pays».

Egmont. Op 26 augustus 1568 benoemde hij daarom twee commissarissen of administrateurs voor het beheer der goederen. Zij waren Karel van Berlaymont, het hoofd van de Raad van Financiën, en Philippe d'Ongnies. Eerstgenoemde was aan de Egmonts verwant en de tweede eveneens⁸⁵. Reeds De Schrevel noemde in 1928 Philippe d'Ongnies «tuteur» van Filips Willem, zonder te vermelden waarvandaan hij deze wetenschap had⁸⁶. In ieder geval kan men concluderen dat Oranje en de Brugse hoofdbaljuw elkaar uiteraard goed kenden en in verbinding met elkaar stonden. Dit blijkt dan ook uit wat zich afspeelde in 1578 en 1579. Daarover heeft De Schrevel een bijna vergeten uiteenzetting gepubliceerd, waarvan wij hier de inhoud voor het gemak van de lezer kort weergeven⁸⁷.

85. Aldus P. SCHERFT, *Het sterfhuis van Willem van Oranje*. Leiden 1966, 2-3 ; 192 nt 456. A.W.E. DEK, *Genealogie der heren en graven van Egmond*. 's-Gravenhage 1958, spreekt op p. 54 van een Gerard van Berlaymont (†1476) en op p. 61 van Karel ; zie ook p. 68, waar in één van de 16 kwartieren van Anna van Egmont als laatste Maria van Berlaymont wordt genoemd (†1529), dochter ? van Gerard. Over de familie d'Ongnies spreekt Dek niet, maar bij JAPIKSE, *Correspondentie*, 7, staat een humoristische, doch raadselachtige brief van de prins aan Anna van Egmont, dd. 7 juni [1552], waar sprake is van een dikke en stijfhoofdige «Monsieur Dongnies», die wel bekend is zowel aan Anna als aan haar moeder. Waarop Japikse zijn toelichting baseert dat hier sprake is van Adriaan d'Ongnies, heer van Willerval, Fillomez of Philomes, enz. is niet duidelijk. Hij huwde met Johanna de Rosimbos (Heneg.), die Fillomez aanbracht. Zijn oudste zoon was Robert d'Ongnies, heer van Fillomez. Deze werd op 19 december 1576 door de Staten Generaal aangewezen om alleen naar de duitse vorsten te gaan «pour rompre les desseigns, estans contraires à ceulx des Estatz». Stelt men dat deze nog in 1553 is geboren, dan zou hij 23 jaar geweest zijn, hetgeen voor zulk een betrekkelijk belangrijke opdracht nogal jong lijkt ; vermoedelijk is Robert dus vóór 1552 geboren. Zie J. GAILLIARD, *Bruges et Le Franc ou leur magistrature et leur noblesse*, I (Bruges 1857), 382-383. JRSG, I, 80. In 1552 kan geen sprake zijn van Philippe d'Ongnies, omdat deze slechts één kind had, een dochter Margaretha, die in 1564 te Brugge in het huwelijk trad (GAILLIARD, *l.a.p.*, 371-372) ; zij moet dan vóór 1552 zijn geboren. Uit Oranje's brief is wel duidelijk dat de door hem bedoelde d'Ongnies vóór 1552 in de naaste omgeving der Egmonts heeft vertoefd.

86. A.C. DE SCHREVEL, *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584*. 3 dln. Bruges, 1921-1928, t. III, p. XII.

87. A.C. DE SCHREVEL, *Rectifications historiques II*, in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 69 (1926), 271-287 ; Occupation de l'Ecluse. Zie ook DE SCHREVEL, *Recueil*, I, 242-244.

Door verkoop vanwege Filips II bij akte van 5 maart 1565 was het stadje Sluis particulier eigendom geworden van Brugge ; het kasteel was aan de koning gebleven. De bevolking koos later partij voor Oranje. Toen Don Juan erin had toegestemd de vreemde troepen weg te zenden, gold dit vanzelfsprekend ook voor Sluis. De soldaten van het kasteel werden afgedankt op 15 december 1577 ; tot op die datum werd hun soldij betaald. Van dat moment af kon het kasteel zonder meer door Brugge bezet worden ; er waren immers geen troepen meer. Na de slag bij Gemblours (Gembloux) op 31 januari 1578, waarin Don Juan en Alexander Farnese de troepen der Staten - Generaal vernietigend hadden verslagen, kwamen op 6 februari daaraan volgend enige notabele burgers van Brugge zich bij hun schepenen vervoegen met het advies te voorzien in de veiligheid van Sluis en Damme. Zij wisten al te zeggen dat zij hierover contact hadden gehad met Philippe d'Ongnies, die het met hen eens was. In de middag keurden de schepenen de bezetting van het kasteel te Sluis goed onder voorwaarde dat de vrijwilligers die zich daarheen zouden begeven, onder d'Ongnies zouden dienen en trouw zouden zweren aan Filips II, aan de stad Brugge en aan de gouverneur als kapitein van het kasteel. Op 12 februari verklaarde Oranje zich hiermee eens. Op welke datum precies de bezetting plaats had, is onbekend, maar op 24 februari was zij al achter de rug.

Op 20 maart 1578 nam Gent onder leiding van Frans van de Kethulle, heer van Ryhove, bij verrassing Brugge in ; ook hier werd een calvinistische republiek gevestigd⁸⁸. Ruim een jaar later, op 16 juni 1579, maakte Gent zich ook meester van Middelburg in Vlaanderen, waar Philippe d'Ongnies toen bevelhebber van het kasteel was. Toen de Gentenaren het kasteel opeisten,

88. Hierover eveneens DE SCHREVEL, *Rectifications*, 287-330, die opmerkt dat het verhaal zoals dat voorkomt in de *Mémoires Anonymes sur les troubles des Pays-Bas 1565-1580* ... par J.B. BLAES, 5 dln. Bruxelles 1859-1866, II, 208 van begin tot eind fout is. Ook DE SCHREVEL, *Recueil*, t. III, p. VII-IX.

Ryhove was gehuwd met Isabelle de Prudhomme ; het was haar derde huwelijk. De eerste maal was zij de echtgenote van François d'Ongnies, heer van Quesnoy, die in 1549 voor het laatst burgemeester der schepenen van Brugge was geweest (GAILLIARD, *t.a.p.*, 375-376). François d'Ongnies was een leeftijdgenoot van de vader van Philippe, die in 1545 overleed als gouverneur van Doornik.

had hij geantwoord dat zijn garnizoen voldoende was om de plaats te bewaren tegen onze vijanden «voor de Staten ende myn heere de prince van Orainge» en was van mening dat die van Gent reeds vrienden waren. Niettemin voerde men hem gevatkelijk naar Gent⁸⁹. In augustus kwam Oranje in de stad; hij bleef er tot 1 september en ging toen naar Brugge. Hij nam Philippe d'Onghies, eertijds gehouden voor uiterst koningsgezind, als vrij man mee⁹⁰.

89. DE SCHREVEL, *Recueil*, t. III, 626-630, met name 627 en 630.

90. DE SCHREVEL, *Recueil*, t. III, p. X.

BIJLAGE I

Instructie van Willem van Oranje voor Arend van Dorp en Pieter de Rijcke als zijn afgezanten naar Gent, naar verschillende heren aldaar en naar de Vier Leden van Vlaanderen (zie boven, blz. 13).

Middelburg, 1576, september 27

Instruction pour les sieurs Van den Dorpe et De Rycke, suyvant laquelle ilz auront à se regler, de la part de Monsieur le Prince.

Premièrement. S'en iront trouver en diligence Monsieur d'Haussy, monsieur d'Embyse et l'avocat maistre Michel de Backere, et leur feront veoir les copies des lettre et instruction, envoiées ce jourd'huy à son Excellence de la part de Monsieur le conte du Roelux par le s^r. de Strasselles.

Sur quoy leur remonstreront que son Exce les a envoiés pardelà, pour par ensemble adviser quel ordre il sera bon de tenir, affin que toutes choses puissent estre conduictes en telle sorte que nul inconvenient ny dissension en advienne, ayant esgard à ce que touche le bien du pays en général ;

Qu'ilz se trouveront soit vers Monsieur le conte du Roelux ou bien vers les députés des Quatre Membres du pays de Flandres, et le magistrat de la ville de Gand, ou autrement ainsi qu'ilz verront convenir, et feront entendre audit s^r. conte et lesdits députez de Flandres, que son Exce a veu ce que ledit s^r. conte luy a mandé ce jourdhuy par sadite lettre et instruction envers lesquelz néantmoins ilz feront instance affin que l'instruction baillée audit De Backere, le xxij de ce mois, soit ensuivie et sorte son effect selon sa teneur, et dont la copie va cy jointe.

Item, ilz admonnesteront aussi les deputez dudit Flandres qu'ilz facent par tous moiens qu'ilz ayent à leur commandement les villes de Dunckercke, Nieuport et Oostende.

Et que sy ilz se trouvent trop de difficultez pour le regard du chasteau et ville de l'Escluse, tachent d'induire lesdits députez affin qu'ilz veullent bailler Dunckercke et Nieuport.

Item, et pour retrancher doresenavant toutes plainctes des habitans d'ung costé et d'aultre, ilz requierent lesditz s^r. conte ou députez, qu'ilz facent pardelà inhibitions à leur gens de ne faire acte d'hostilité sur ceux qui sont sous l'obéissance de son Exce, et icelle fera le mesme pour le regard de ce pays.

Et qu'avant partir ilz donneront charge au s^r. Van den Tymple d'obéir ou à monseigneur du Reulx ou ausdits députez des Quatre Membres de Flandres, selon qu'ilz trouveront mieux convenir.

Finalement. Que son Exce se rapporte à ce qu'ilz feront pour le regard du contentement du peuple de pardecà et pour l'asseurance des gens de guerre⁸⁴.

Et outre qu'ilz insistent vers ceulx que dessus, affin qu'ilz commandent quelques trois ou quatre cens pionniers des villaiges d'atour Le Sas, pour en diligence se fortifier ledit Sas.

Et qu'ilz entendent aussy, s'ilz ne demandent d'avantage de compagnies que celles qui sont esté envoyées.

Fait à Middelb[ourg] ce xxvij^e de septembre 1576.

(Eigenhandig) Guille de Nassau

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief :

Collectie Van Dorp, nr. 1339

BIJLAGE II

Instructie van Willem van Oranje aan zijn niet met name genoemde afgezanten naar de graaf van Roeulx met verzoek om een definitief antwoord (zie boven, blz. 18).

Poincten ende artielen by de ghedeputeerde van myn heere den Prince van Orangen ghepresenteert an myn heere den Grave van Reulx, Gouverneur van den lande ende Graefschepe van Vlaenderen daerup de voorn. ghedeputeerde verzoucken in den name van zyne Excellencie resolutive andwoorde.

In den eersten dat up den xxij^{en} dess maent lestleden van wegghen den voors. heere den Grave, heeren van Ognies, Moscron, Erpe ende Eecke zo over heml[ieden] als den Vier Leden slandts van Vlaenderen, by den heere van Haussy anghebrocht es gheweest omme te reysene by mynen heere den Prince omme van zyne Excie te verwerven zeker tamelic secours teghenen den Spaenignarden, perturbateurs van den ghemeeene ruste ende welvaeren van den lande, conforme der instructie den voors. heere van Haussy in handen gegeven, by den voors. heeren onderteeckent ende naderhandt ghecommuniqueert den voors. Vier Leden.

Up welck verzouck ende anmeerckende zyne Excie den noodt der burgheren der Stadt van Ghendt breeder wtghedruet by der missive van den voors. heere Grave ende trapport danof by den zelve heere van Haussy ghedaen in conformiteyt van den voors. zynder instructie, heeft zyne Excie gheacordeert tsecours zo van oorlogsvolck als van geschutte metter équipage daertoe behoorende als ghespecificceert es in zekere schriftelicke instructie by zyne Excie den voors. heere van Haussy ghelevert omme an den voors. heere Grave te behandigen zo gheschiet es. Alles onder conditie ende toesech van den heere van Haussy dat zyne Excie in verzeckertheyt van dien zoude ghelevert worden tcaesteel ende stede van den Sluus tot eene retraicte ofte passage alleenlick naer tluysden ende vermellen van der instructie namelic in verbis «avecq ferme espoir».

Waerop zijne Excie haer betrouwende, zo dezelve instructie angaende de voors. assurance es generale ende indiffinitive, ende in desen handelende opentlic ende zonder eenighe diffidentie heeft etlicke vendelen knechten met zekere stucken gheschut ghedaen schepen ende te lande doen stellen up tSas ende van daer doen conduiseren tot binnen der stadt van Ghendt, up tgoet betrouwen twelc zyne Excie hadde zo up den heere Grave als andere heeren, den heere van Haussy wtgeschicket hebbende, als de beloofde verzeckertheyt.

Dan zyne Excie van weghen den voors. heere den Grave zo by zyne briefven als zekere instructie naderhand den heere van Strassele gegheven, verwitticht zynde dat de voors. heere van Haussy int verzoucken van den voorn. secourse zoude hem vergeten ende gheexcedeert hebben zynen last ende commissie, ende dat duer faulte van de voors. onschadelicke verzekertheit alreede onder de Staten van Holland ende Zeeland ende hare ghemeente metgh[aders] tcrichvolck (twelck hem laet duncken alhier gheengagiert te zyne zonder de zelve verzekertheit) een achterdyncken ghecauseert es, als dat men met zyne Excie anders handelt dan ter goeder trauwen, daertoe ooc ghemoveert zynde duer de briefven ende instructien naer date van de instructie van den heere van Haussy zyne Excie behandicht, heeft zyne Excie geraden gevonden te schickene zyne ghecommitteerde an mynen voors. heere den Grave ten fyne de voors. verzekertheede zoude moghen gheeffectueert wesen, ofte by faute van dier dat de voors. vendelen metter voors. artillerie in zulcke verzekertheede zoude mogen wederkeeren als die ghecommen waeren.

Hebbende nietmin de voors. gedeputeerde zyne edelheyt wel willen verzekeren van de uprechte ende gansche intentie van zyne Excie die niet en studeert dan te promoveren tghemeen welvaeren ende prosperiteyt van den generalen lande twelck men wel zekerlic verhoopt duer tvertrecken van de Spaingnarden ende de goede resolutie die alsdan by de ghemeene Generale Staten van den lande legittimelic gheconvoceert zal ghenomen ende ghesloten worden.

Ende want tselve al zoude moghen verhindert worden duer twechvoeren van de voors. secourse ende tdoen achterhouden de ghene die men noch herwaerts zoude moghen schicken, ghemeerct tselve secours zo hier binnen dese stede als ten platten lande menichfuldelic wordt verzocht ende by den volcke int ghemeene angeroupen omme promptelic te wederstaene de invasien ende overvallen van de vianden, zo hebben de voors. ghecommitteerde gheprotesteert ende protesteren by desen dat zo verre in deze respecte eenich inconvenient ofte schade ghebuerde dat zyne Excie danof voor God ende den meynschen ontschuldicht ende gheexcuss[eer]t zal wesen.

Niet willende ooc de voors. ghedeputeerde U.E. verswyghen boven de demonstra[cije] van de goede affectie van zyne Excie dat dezelve wel gheraden zoude vinden omme correspondentie in goede verzekertheit met elcanderen ende in zunderheit met die van Ghend te houden, een steercte up tvoors. Sas te maeckene, ter bewaernesse van den welcken zyne Excie ooc presenteert een vendel crychvolc aldaer te zenden.

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief :
Collectie Van Dorp, nr. 1338 (niet volledig ;
geen handtekening van Oranje)

BIJLAGE III

Burgemeesters en schepenen van Nieuwpoort aan de (afgevaardigden der) Staten-Generaal te Gent (zie boven, blz. 20-21).

Nieuwpoort, 1576, november 6

Messeigneurs,

Ayant receu voz lettres du penultiesme jour du précédent mois d'octobre dernièrement passé, nous avons trouvé convenir de renvoyer cestes, pour voz seignories faire entendre nostre intention.

Et quant est que nous requerez pour noz propres biens, le commun salut de tous et de la patrie qu'eussions à admettre et recepvoir la ville de Noeufport le prince d'Orenge, ses gens ou députez pour son assurance et causes contenues ausdictes lettres sans obstacle, delay ou retardement, aussy tost que ledict prince aura satisfaict à certain acte sur la restitution de ladite ville,

plaira scavoir voz seignories que nous comme toutjourns, bon subiectz de Sa Majesté royalle sommes prestz en toute révérence et dévotion d'obtemperer et obeyr à sadicte Majesté et son Conseil d'Estat, ensemble acquiescer au bon plaisir des Estatz de ses pays, par où entendront vosdictes seignories que de nostre part en ce qu'elles requierent ny aura faulte, estant advertys de l'accomplissement de ladite acte de la part dudict prince.

Priant humblement vosdictes seignories à l'entrée audict prince, ses commis ou députez, estre mis si bon ordre que ladite ville plus longtemps charge qu'aucune ville maritime de Flandres ny les bourgeois et inhabitans d'icelle, ne resistent aucuns inconveniens ou déniement plus chargez à la dédition de ladite ville que aultres villes non données de ces pays pour assurance dudict prince, espérant qu'en cest endroit pour conformité de raison aurez si bon et soigneulx regard que n'aurons occasion pour cest effect noz rendre plainctyfs vers voz seignories.

A tant, messeigneurs, après noz humbles recommandations à voz seignories, prions le souverain seigneur Dieu vous octroyer sa sainte grâce.

De Noeufport en Flandres, le vj^e jour de Novembre 1576.

Les bourgmaistres et eschevins de la ville
de Noeufport tous vostres, en suite
le commandement

J. Ogiers

Twee onderzoekingen over Vlaanderen

(Adres :) A Messeigneurs noz Messeigneurs des Estatz assemblez en la ville de Gand

(Andere hand :) Nieuport

's-GRAVENHAGE, Algemeen Rijksarchief :
Collectie Van Dorp, nr. 1340 (origineel)